

տուած զայնպիսիս ընդմէջ կտրելցէ և զմասն նոցա ընդ անհաւատս դիցէ. և լաւ պահողաց և խնամ տանողաց ողորմեացի իւր միւսանգամ զալստեանն, ամէն:»

ԵՏԹ. — Հանգուցեալ Տ. Յարութիւն քհնյ. Եսայեան կը վկայէր որ 1919ին, Սաքսոնիոյ իշխան Հանրի, Հալէպ այցե-

լուծեամբ, հայերէն ուրիշ գրչագրութեանց հետ սքանչացմամբ դիտած է նաեւ այս աւետարանը և անոր քանի մը պատկերները լուսանկարած և յուշատետրին մէջ նօթագրած է անոր կարեւոր հանգամանքները:

ԱՐՏԱԻԱԶԳ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԸՍԲՈՆՈՒՄՆԵՐՈՒ ՀԱՆԴԵՊ

Բ

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ոչ ոք կ'անգիտանայ այսօր թէ քաղաքակրթութեան մայր նկատուած գիտութիւնը անհամար բարիքներով օժտեր է մարդկութիւնը՝ ծնունդ տալով հոյակապ հանճարներու: Դարերու ընթացքին մէջ փառաբանանքներ հիւսեր է քրիստոնէական կրօնքին, և միշտ պատգամներ կը բանաձեւէ այնպիսի մեծավայելուչ շեշտով որ կը հիացնէ ու երկրպագել կու տայ իրեն: Այս լուսագեղ դիւցանոյշը աշխարհի վրայէն տգիտութեան խաւարը հալածելէ զատ, յաճախ մի քանի բախտաւոր մահականացուններու ձեռքէն բռնելով, ինչպէս մայր մը իր զաւակին, կ'առաջնորդէ դէպ ի անձայրածիր սահմանները իր խորհրդաւոր իշխանութեան՝ որ տիեզերական բարձունքէն սկսելով կ'երկարի ու կը խորանայ մինչեւ սանդարամետ: Աղօտ գաղափար մը կազմելու համար՝ կը բաւէ ակնարկ մը տալ շուրջերնիս. և ահա մեզ ընդառաջեն պիտի կենդանական ու անկենդան բնութիւնները, իրենց անհաշիւ և զարմանազան պէսպիսութիւններով, տեսակներով ու աստիճանաւորումներով, մարդէն մինչեւ զեռունները, միջատներն ու անտեսանելի մանրէները, ինչպէս նաեւ զեղեցիկ ու ահաւոր տեսարանները սա մեր բնական երկրին: Իսկ զիշերաժամերուն մեր գլխուն վերեւ տարածուող աստեղագարգ երկինքը շատ աւելի հրաշալի ու յափըտակիչ տեսարան մը կը պարզէ: Մեզ

ապշեցնողը այդ լուսակապոյտ ամայութեան մէջ թաւալող մարմիններուն ահռելի մեծութիւնը միայն չէ, այլ անոնց անհամար բազմութիւնը, խելքի պտոյտ պատճառող հեռաւորութիւնն ու արշաւասոյր ընթացքը՝ ամենակատարեալ ներդաշնակութեամբ: Փոշիի պէս ցանուած միլիոնաւոր աշխարհներ, որոնց ջով այս երկիրը բան մը չէ, կ'երթան կ'անհետին անեզր անջրպետին մէջ, ինչպէս ժամանակը՝ յաւիտենականութեան:

Գիտութեան այս վսեմ գաղափարականը ցուցադրող գիւտերու և գաղտնիքներու ուսումը այսօր ունի նաեւ բազմաթիւ ճիւղաբաժանումներ: Բայց մարդկային ոչ միտք և ոչ կեանք կը բաւեն անոնց մէկն իսկ իւրացնելու համար:

Վեհագոյն հանճարներու խոստովանութիւնն է այս: «Մեծ հոգիները, կ'ըսէ Բասքալ, մարդկօրէն ամէն կարելի հմտութեանց տիրանալէ ետք՝ կը տեսնեն թէ ոչինչ գիտեն»: Կեօթէ իր մահուան անկողնին մէջ «լոյս, լոյս» ազաղակելով հոգին աւանդեց: Հին փիլիսոփաներուն պարագլուխը՝ Սոկրատ, սովոր էր միշտ ըսել. «Այս միայն գիտեմ որ ոչինչ գիտեմ»: Նոյնպէս Ս. Օգոստինոս, որ ծովաձաւալ հմտութեամբ լուծած է մարդկային ճակատագրին վերաբերող ամէնէն դժուարին հարցերը, կը գրէր իր մէկ բարեկամին. «Որչափ սորվեցայ՝ այնքան տգէտ ըլլաւ

հասկըցայ»: Աւելի ուշագրաւ չէք գտնել Նեւտոնն՝ մեծ աստեղագէտին խոնարհ համոզումը իր մասին: Ալպիոնի այս պանծալի զաւակը, մեռնելէն քիչ առաջ, այսպէս կը պատասխանէր իր հանճարին վրայ հիացողներու մէկ հարցումին. «Չեմ գիտեր թէ աշխարհ ինչ դատաստան պիտի ընէ իմ աշխատութիւններուս վրայ, սակայն ես կը կարծեմ որ ուրիշ բան եղած չեմ՝ եթէ ոչ ծովափին եզերքը խաղացող մանուկ մը, որ մերթ փայլուն ժժմակ մը և մերթ մաքուր խեցի մը գտնելով կը գրօնու, մինչ անդին ճշմարտութեան մեծ ուղիւնոսը կը տարածուէր առջեւ՝ ահաբեկիչ և անըմբռնելի»:

Ահա ճշգրիտ գաղափարն ու պաշտամունքը գիտութեան, որուն առջեւ կը պարտինք խոնարհիլ երկիրդած յարգանքով և ողջունել ամէն անգամ որ զինք տեսնենք մեր ճանապարհին վրայ:

Գերագոյն հանճարներու այսօրինակ խոստովանութիւնները մեզի գաղափարել կու տան ուրեմն թէ որքան չնչին է գիտութեան ուղիւնոսէն առնուած կաթիլը որ կրնայ սեղմուիլ մարդկային ուղեղի մէջ: Էւ յիբաւի, այս յարաբերական իմաստով, նշոյլ մըն է այն աստուածային իմաստութեան՝ հարկաւոր ճշմարտութիւնները մեր մտքին առջեւ պարզող, կամ ըստ Պոսիւէի (տուած) սահմանին. «Մանօթիւն Աստուծոյ և անձին», նկատելով վերջինս իրը յցնակէտ, և զԱստուած՝ իրը վախճան: Ճշմարիտ գիտութիւնը Յաւիտենականին պատգամարերն է, և իրը երկնքի զաւակ՝ կը մերժէ ամէն ինչ որ անկէ չի գար ու ստութեան վրայ հիմնուած է:

Սակայն ճակատագրի այս գիտակցութիւնը շատերու մտքէն սկսաւ անհետիլ այն օրէն՝ երբ ստութիւնը ճշմարտութեան կերպարանք առաւ, և փառաբանեց անոր շուրջին տակ ապաստանող անհաւատութիւնը՝ որ աշխարհի մեծագոյն դժբախտութիւնը եղած է իր արբանեակներով: Գիտնականի հովեր առնող զեղծարարներ օգտուելով ժողովուրդներու զիւրահաւանութենէն ու շփանալով տաղանդի փշուրէն

զոր բնութիւնը տուած էր իրենց, գրիչ և ուղեղ մաշեցուցին չարափոխելու համար գիտութեան հարազատ կերպարանքն ու նուիրականութիւնը: Ասկէ ծնունդ առաւ ամբարիշտ գրականութիւնը, որուն աղիտաբեր փորձերուն զլխաւոր նպատակն էր՝ խրամատներ բանալ կրօնի և գիտութեան պատուանդաններուն շուրջ: Բայց թէ յաջողեցաւ արդեօք կորզել գիտութեան կողմէ սպասուած մրցանիշը: — Ահա՛ խօսելին՝ որուն պիտի փորձեմ անդրադառ-

1. Այս Ս. Հայրապետին համար կը պատմուի թէ անգամ մը կրօնի բարձր ճշմարտութիւններով զբաղելուն ստիժել էր կարգը կու գայ Ս. Երրորդութեան խորհուրդին, անսովոր թմբուցիւն մը կ'ունենայ յանկարծ ու ծովու մը եզերքը փոխադրուելով, կը տեսնէ հոն հրեշտակի կերպարանքով փոքր մանուկ մը որ աւազին վրայ փոս մը բացած՝ իր ափով անոր մէջ կը թաղէր ծովին ջուրը: «Նպատակդ ի՞նչ է» կը հարցնէ մանուկ հրեշտակին: — «Կ'ուզեմ ուղիւնոսը այս փոսին մէջ առնել»: — «Մեթէ՛ կարելի է այդպիսի բան»: — «Հապա դուն ի՞նչպէս կ'ուզես մտքովդ ըմբռնել Ս. Երրորդութիւնը»: Ասոր վրայ Օգոստինոս կ'արթննայ տեսիլքէն այլապէս, ու նորէն իր զբաղանքին առջեւ կը գտնէ ինքզինքը:

2. Կ'արժէ հոս յիշել գերման առակախօսի մը այլաբանական մէկ ակնարկութիւնը, թէ եւ տարբեր նպատակի համար ըսուած. «Օր մը Ստութիւնը յանկարծ ճշմարտութեան վրայ հասաւ՝ երբ ըսն կ'ըլլար, և անոր ճերմակ պարեգօտը հանելով՝ ինք հագաւ զայն, և շուտ մը եղաւ երկրիս աստուածը: Աշխարհ՝ շլմորած այս կեղծ փայլէն՝ թէ յետոյ ինչպէս իր նախկին անմեղութենէն, ու մէկը թողուց ամէն պարկեշտութիւն և ուղղամտութիւն: Ճշմարտութիւնը եղաւ արքայական ու անձանօթ, և իր անունը յափշտակողին տրուեցաւ այն պաշտամունքը՝ որ իրեն կը տրուէր» (Լիշըթուէր, 1719-1783):

3. Ընթացողը զուշակեց անշուշտ թէ այդ խօսքը ակնարկութիւն է Ժ.Ը դարու Ֆրանսացի անկրօն փիլիսոփաներուն, որոնք թունալից հրատարակութիւններով ոչ միայն իրենց երկրին յեղափոխութիւնը պատրաստեցին, այլ վեր է վայր ըրին բոլոր աշխարհի կարգին ու օրէնքները, ապականելով հետագայ սերունդներու և ժողովուրդներու բարեբը: Ասոնց էն նշանաւորները, Մենթիսքիէյոյ, Վոլթէր, Ռուսոյ, Քոնդորսէ, Թիւրկոյ, ա'Ալամպէր, Տեռըրոյ, ամենայայնի դէմքեր են արդէն ու պաշտուած հաւատարացներէ՝ իր ստաշին քանդիչներ կրօնական նախապաշարումներու: Իրենց անհիմն ճամբարակութեանց զլխաւոր շտեմարանն է հանրագիտարանը (encyclopédie), յօրինուած զլխաւորապէս ա'Ալամպէրի և Տեռըրոյի աշխատակցութեամբ:

նալ՝ ի սէր Քրիստոնէական դաստիարակութեան:

Գիտութիւնն՝ իբր ուսում կամ հմտութիւն՝ հրամայական պահանջն է մարդկային իմացականութեան, կեանքի նախօրեակէն սկսեալ: Չէ՞ր լսած երեսային հետաքրքիր թոթովանքը. «Ինչ է այս, ինչպէս կ'ըլլայ, ինչո՞ւ համար»: Գիտնալու բաղձանքն է որ կը յայտնուի, բանականութեան բնագրը՝ Աստուծոյ կողմէն դրուած մեր հոգւոյն մէջ, ծարաւ մը որ տարիքին հետ երթալով կ'անձի՝ առանց իր յագուրդը ունենալու այս աշխարհի մէջ: Գիտութիւնը սակայն նպատակ չէ՝ այլ միջոց, և հաւատքի լուսաւորութեան կը կարօտի քիչ շատ գոհունակ կեանք ունենալու և լուծել կարենալու համար մեզ շրջապատող մտահոգիչ խնդիրները:

«Կրօնքի և գիտութեան պայքարը ենթադրական է: Տիեզերքի մէջ իմացականութիւն կայ, ինչ որ կ'ապացուցանէ գերագոյն էակի մը գոյութիւնը: Գիտութիւնը տիեզերքը վարող ուժով կը զբաղի, բայց անձանօթ է անոր ծագման՝ որ կրօնքի հիմն է: Հետեւաբար՝ կրօնքը տիեզերական է և հիմնուած այն երկրադաժութեան վրայ՝ որ մարդիկ ունին բնութեան անթափանցելի գաղտնիքներուն առջեւ: Դարձեալ դիտելի է որ մէկմէկ արտադրող ուժեր կան՝ որոնք կը ծառայեն նպատակ մը արդիւնաւորելու, և անպէտ չեն: Գիտութիւնը կը ճանչնայ այդ ուժերը, կը նկարագրէ զանոնք, բայց չի կրնար բացատրել: Ան կը ճանչնայ միայն բնութեան օրէնքները, բայց օրէնքը ուժ մը չէ բնութեան մէջ, այլ բնութեան տարրերուն գործելու եղանակն է: Գիտութեան վերջին սահմանը նիւթն է, սակայն նիւթը ճանչնալով՝ գաղտնիքը չի լուծուիր: Ուրկէ՞ է նիւթը. — բնութիւնը կը պահէ իր խորհրդաւորութիւնը՝ որ կրօնքին հիմը կը կազմէ: — Գիտութիւնը չէ յաջողած գործարանական կեանքին պատճառները բացատրել: Եթէ գիտութիւնը մերժէ բնական ուժին մէջ գաղափար մը ներկայացնող ուժին

գոյութիւնը, պէտք է մեկնէ անոր շարժումներուն մէջ դրուած իմաստն ու նպատակը: Դարձեալ տիեզերքի մէջ՝ նոյն իսկ իրարու հակառակորդ տարրեր՝ նպատակի մը համար կը զուգորդին կարծես, ինչպէս գեղեցիկ կերպով կը փաստէր Եզնիկ Կողբացի իր ժամանակի ըմբռնումներովը, պարզելով հակառակամարտ երկվարներէ լծուած տիեզերքի մը ներդաշնակութիւնը: Ո՞չ, որչափ զարգանայ գիտութիւնը՝ պիտի չկարենայ անցնիլ սահմանը, և կրօնքը — բնութեան անթափանցելի գաղտնիքներուն այս երկրադաժութիւնը — պիտի պահէ իր անկախութիւնը, բարձրութիւնը և կարեւորութիւնը»¹:

Կը մեղադրուի կրօնքը իր խորհուրդներուն համար (mystère): Սակայն անձ գիտութեան մեծահամբաւ աշակերտի մը յայտարարութիւնը թէ այն ալ ունի չորս խորհուրդներ, չորսն ալ անըմբռնելի բացարձակապէս ու յաւիտենապէս: Սոյն յայտարարութեան հեղինակն է M. du Bois-Reymond, Ուսուցիչ Պերլինի մէջ, վերջին դարու առաջնակարգ բնագէտներէն մէկը, սկզբունքով շատ հեռի հոգեպաշտ մ'ըլլալէ, անանկ որ այս նիւթին մէջ բնաւ կասկած չեն վերցնել որ իր գիտնականի համբաւը և ոչ փիլիսոփայական անկողմնակալութիւնը: Արդ, ըստ իր խոստովանութեան՝ ասոնք են այդ խորհուրդները կամ գաղտնիքները. — 1) Ի՞նչ է ճիւղը, ի՞նչ է ուժը: Գիտութիւնը անգէտ է և միշտ անգէտ պիտի մնայ: Գիտութիւնը ուսումնասիրութիւնն է միայն այս նիւթին և ուժին: — 2) Շարժումը ի՞նչ է: Բաց ի գերբնական պատճառէ մը զոր չ'ընդունիր յարգելի բնագէտը, կը պատասխանէ կտրուկ և իրաւացիօրէն թէ ոչ մէկ հնարաւոր մեկնութիւն չկայ շարժումին համար: Գիտութեան զբաղանքը նիւթին շարժումներուն ծանօթութիւնն է միայն: — 3) Ի՞նչ է զգացումը կամ ի՞նչ է այն գիտակցութիւնը որ ծնունդ առնելով ուղեղին մէջ՝ կ'ըն-

1. Այս փաստացի տողերը տարիներ առաջ հրատարակուած կը գտնենք ազգային թերթերէն մէկէն մէջ:

դարձակուի կ'ըլլայ մտածութիւն և խօսք: Անթափանցելի գաղտնիք՝ նախորդներուն պէս: Հիւլէներու շարժումը՝ շարժում է միայն, կը տրամաբանէ նոյն գիտնականը, և բոլորովին անկարելի կը մնայ ըմբռնել թէ անիկա ի՞նչպէս գիտակցութեան կը փոխուի, և իր գործողութեան պայմանները մեզի գաղափար մը չեն տար այս փոխանցումի մասին: — 4) Վերջապէս ինչ է ազատութիւնը: Հոս մեծանուն բնագէտը կը հաստատէ վարանումը ամէնէն կատարի ճակատագրականներուն: «Անոնցմէ ամենահամարձակը, կ'ըսէ, գործնական կեանքի պահանջներուն առջեւ մեծ դժուարութիւն կը զգայ համոզուելու համար թէ մարդկային ամբողջ գոյութիւնը ուրիշ բան ըլլալու չէ՝ եթէ ոչ յերբերուած գոեհիկ առասպել մը, որու համաձայն՝ Գայլոս մը եղեռնագործ կը նկատուի և Սեմբրոնիոս մը՝ դատաւոր»: Եւ կ'եզրակացնէ. «Այս դժուարութիւնը կ'անհետի՝ երբ ուզէ մարդ մերժել կամքի ազատութիւնը ու պատրանք համարել զայն երաշխաւորող զգացումնիս. այլապէս՝ պէտք է ընդունիլ որ ազատութեան հարցը բնականօրէն անլուծանելի է»:

Սիսի գիտութեան յայտարարութիւնը՝ մեզի ժամանակակից հեղինակաւորի բերնով, որ հոգեպաշտական նախապաշարումներէ տարուած չէ և ոչ ալ պէտք զգացիր է քրիստոնէական խոնարհութեան զիջանելու: Ան չի գիտեր և պիտի անգիտանայ միշտ երկու բան. 1) Թէ ի՞նչ են ճիւղը, ուժը և շարժումը, այս նախատարրերը գիտական ամէն մասնաճիւղերու, յատկապէս՝ բնարանութեան, տարրագիտութեան և աստեղագիտութեան՝ որոնք կը ցուցադրեն աշխարհի կազմութիւնը: — 2) Թէ ի՞նչ են գիտակցութիւնն ու կաւրը, որոնցմէ կը յայտնուի բանական մարդը:

Կամ աւելի կարճ ու բացայայտ խօսքով, գիտութիւնը կրնայ նկարագրել աշխարհը և մարդը՝ թուարանական ճշգրտութեամբ, բայց երբեք պիտի չկարենայ անոնց իսկական բացատրութիւնը տալ:

Մեզի կը բաւէ արձանագրել այս խոս-

ԲԱՅՄ. ԱՊՐԻԼ 1933

տովանութիւնը՝ առանց վեր հանելու անոր մեծ կարեւորութիւնը:

Երբ կէս գիտուններ գան հնչեցնել մեր ականջին՝ թէ այլեւս անցեր է կրօնքի կամ կրօնական ո՞ւր է համոզումի ժամանակը, և թէ քրիստոնէութիւնը դատապարտուած է անհետ ըլլալ՝ ինչպէս ստուեր մը արեւին առջեւ, մենք պիտի բաւականանանք այդ պիսիները զրկել իրենց իսկ վարպետներուն դպրոցը, յանձնարարելով որ քիչ մ'աւելի լաւ սորվին հոն տրուած դասերը ու աղէկ հասկընան աւանդուածները:

Գիտութեան այս տարտամ դիրքը կենսական հարցերու շուրջ՝ ալ աւելի կը զօրացնէ հաւատքին փաստերը... Ո՞չ, կարելի չէ ենթադրել երկու աստուածներ՝ իրարու թշնամի, նախանձորդ և անհաշտ, գիտուններու աստուածը և հաւատացեալներու աստուածը: Մէկ մը միայն կայ, միեւնոյնը ամենքին համար, Աւետարանին Աստուածը:

Անհաւատութիւնը ի զո՞ւր կը շարունակէ կրօնի դէմ պայքարիլ նաեւ սա առարկութեամբ թէ «Մարդու խելքը հաւատքէն առաջ է»: Ամէն անձի մէջ բնական խելքը հաւատքէն առաջ է, ինչպէս բնութիւնը՝ շնորհքէն, կամ ինչպէս կատարելագործելին կը կանխէ կատարելագործողը: Հաւատքը կ'ենթադրէ հարկաւորապէս խելքը, վասն զի ասով է որ մարդ բանի մը հաւատալու կամ չհաւատալու որոշում պիտի ընէ: Ահա՛ թէ ինչո՞ւ համար Եկեղեցին կը պահանջէ անհաւատներէն օրինաւոր գործածութիւնը իրենց խելքին, ներկայացնելով անոնց իր վարպետութիւններուն հաւատալու պատճառները: Միտքը կամ բանը կարելու է որքան հաւատքը՝ կրօնի ճշմարտութիւններն ըմբռնելու և համոզուելու համար: Եթէ մէկն հրաժարէր իր մտային տեսութենէն՝ իբր պայման հաւատացեալ ըլլալու, պիտի նմանէր յիմար աստղաբաշխի մը՝ որ երկրիս կամ լուսնի թափին մէկ արբանակը հեռադիտակով տեսնել կարենալու համար, իր աչքերը կը հանէ: Կրօնական տեսակէտով, մարդ-

կային բանը կամ տրամաբանութիւնը կը նկատուի իբր մեր աչքը, և իբր հեռադիտակ՝ հաւատքը: Խեղացի անձ մը չի հաւատար՝ առանց իր հաւատքին գիտակցութիւնը ունենալու: «Միտքը պիտի չհաւատար, կ'ըսէ Ս. Ագուսինացին, եթէ չտեսնէր թէ պէտք է հաւատալ»: Ինչպէս Առաքեալն ալ «Ամէն բան փորձեցէք ու բարին ընտրեցէք» կ'ըսէ: Մարդկային տրամաբանութիւնը այն ատեն կը սխալի ու կը մոլորի՝ երբ կը յաւակնի կրօնի գերբնական ճշմարտութիւնները կամ խորհուրդները իր անձնական քննութեանց բովէն անցընել ու հակակշռել, Աստուծոյ անկախ ու առանց հաւատքի պէտքը զգալու: Այս է յատկանիշն ու մեկնակէտը անկրօնութեան: Ո՛ր և է քրիստոնեայ՝ հաւատացեալ ըլլալէ կը դադրի՝ երբ «Խեղքը հաւատքէն առաջ է» պատրուակով ուզէ վիճաբանիլ ու դատափետել կրօնի բարձր ճշմարտութիւնները:

Սակայն ճշմարիտ հաւատացեալը կրնայ միշտ քննել իր հաւատքին պատճառները՝ զանոնք աւելի լաւ հասկընալու նպատակով, կշռել անոնց ուժը, և նոյն իսկ օժտել զանոնք նոր նոր փաստերով: Երկիրդած հաւատքի պահանջն է այս և ոչ թերահաւատ մտատանջութեան, այս կերպ քննութիւն մը ալ աւելի կ'արմատացնէ անոր համոզումը:

Հոս հաւատքը խնդրոյ նիւթ չէ, այլ լուսատու կանթեղը քննող մտքին, անմուլար ուղեցոյցը անոր որ կ'ուսումնասիրէ՝:

Ինչպէս հաւատքը սիրով կը յաջողի, ճշմարիտ գիտութիւնն ալ կ'արդիւնաւորի առաքելութեամբ, հոս է անոր ուժին գաղտնիքը: Ըճմարիտ գիտունը խոնարհ և եր-

կիրդած կ'ըլլայ: Շատեր ինքզինքնին մինչեւ երկինք բարձրացած կարծեցին՝ երբ հպարտութեան հով մը բաւական եղաւ անոնց թեւերը տկարացնելու և զիրենք ցեխերու մէջ տապալելու: «Այր անիմաստ անբանից դրացի է» ըսող Հ. Ալիշանը «Ով որ երկիրս յատակ մը կը ճանչնայ, կ'ըսէ, այն տաճարին՝ որու վերնայարկը երկինքն է, միշտ անխռով ու խաղաղ կ'ապրի»: Ս. Ֆրանչիսկոս Ասսիզացիին հարցուեցաւ թէ ինչո՞ւ և ի՞նչպէս այնքան շատ գործ ի գլուխ կը հանէր, պատասխանեց. «Ես ալ խորհած եմ ատոր վրայ, սա կը թուի պատճառը. Տէրը երկինքէն վար նայեցաւ ու ըսաւ. Ո՞ր կրնամ գտնել արդեօք ամէնէն տկար, ամէնէն պզտիկ և ամէնէն նուաստ մարդը երկրի վրայ: Եւ անա զիս գտաւ ու ըսաւ. Գտայ, ասոր միջոցով պիտի գործեմ, ասիկա պիտի չհպարտանայ և պիտի հասկնայ թէ ես զինք կը գործածեմ միմիայն իր փոքրկուծեան և անկարեւորութեան պատճառով»:

(Շարունակելի) Հ. Թ. ԹՈՒՄՆԱՆ

1. Մարդու հոգին հետամուտ է ճշմարտութեան և սաստիկ բողոքանք մը ունի յաւիտենապէս կրճատիկ ըլլալու: Բայց ի՞նչպէս հասնիլ անսահմանութեան կզերքը: Միտքը որքան որ կ'իմացնէ անոր ստուգութիւնը, նոյնքան անկարող է դէպ ի հոն ստաջնորդելու: Հաւատքն է որ օգնութեան կը հասնի այն քաջ նաւագնորուն պէս՝ որոնք փոթորիկէ բռնուած նաւեր կ'ազատեն ու կը տանին նաւահանգիստը: - Յանկարծ մեր հիասթափ նայուածքին կը զարնէ այն անմատչելի ակերբուն լոյսը. Երկիր երկիր, կ'աղաղակէ բանը ցնծալից ուրախութեամբ, ու երկնաշունչ հովէն ուռած իր առաքաստներով կ'երթայ կը մտնէ յաւիտենական ճշմարտութեան խոստացուած երկիրը» (P. Marie Antoine):

Խ Ա Զ Ի Ն Գ Ի Ս Ա Յ

Դուն ափիս մէջ աննիւթօրէն
կը բարձրանամ, կը խորանամ,
Ինձ կը թըլուս Աստուած մ'արդէն
Հայեացքիս մէջ ինքզոք անհաս:

Սէր ես արդեօք թէ գաղափար
Որ նիւթին հետ կը խառնուիս.
Ինչո՞ւ մինակ դուն խաչ ելար
Երբ քու շունչով զանգեցիր զիս:

Բունդդ դըրած կուրծքիս անասնձ
Ձայն ընտրեցիր քեզ Գողգոթա,
Տիեզերքներն ի սպառ լըքած
Ինձ համար լոկ հոս ես հիմա:

Դու միայն գիտես թէ ով եմ ես
Որ միշտ ինձ մօտ ըլլալ կ'ուզես.
Առանց ինձի ինքդ ալ կարծես
Ապերշննիկ և սըխուր ես:

Չեմ ուզեր որ մարդիկ գիտնան
Թէ ինչ կ'ըսեմ քեզ մըտերիմ.
Ինչո՞ւ կըքած խաչիդ վըրան
Եւ կ'արտասուեմ և կը նայիմ:

Խաչովդ՝ ինձ պէս մարդ ես մինակ
Աստուածացուցիմ ինքզոք ցաւի.
Ոչ մէկ աղմուկ տարապարհակ
Քեզմէ հեռու զիս կը տանի:

Բայց դուն լուռ ես և լըռութիւնդ
Աստուածութիւն ամենալիւր.
Ինչպէս հոգին գարնանամուս
Արշալոյսներն ալ չեն խօսիր:

Երբ սեւեռած ինձ կը նայիս
Ոչ մէկ խորհուրդ ես կ'ունենամ.
Հաղիւ սեղմած ըղբեղ կուրծքիս
Լոյս մ'ինքնածին յիս կը ցոլայ:

Հեւքդ խորունկ, սիւքի նըման
Հանդարտօրէն զիս կը լեցնէ,
Վերջին խօսքիդ աւետարանն
Ինձ յարուժելուդ կ'առաւօտէ:

Բայց անա մոլթ մեղքի ամպեր
Կ'անցնին մըտքիս երկինքներէն.
Գիշերուան մէջ դարձեալ գիշեր
Եւ ես հեռու քեզմէ նորէն:

Դուն ես որ միշտ զիս կը կանչես
Հեռուներէն այս աշխարհին. -
- Եկուր որդեակ իմ ետեւէս
Քեզ համար խաչ կ'ըլլեմ կըրկին:

Դէմքիս կու գան փայլակներ թաց
Գորովանքով մ'աստուածային,
Եւ ուղիս հոս կողերէդ բաց
Արեւն և ջուր վրաս կը հոսին:

Ա՛հ, շիթ մը լոյս, ցօղ մը միայն
Տուր ինձ կողէդ աստուածահամ,
Բաւ է որ ես գէթ մէկ վայրկեան
Արեւակից աստուած ըլլամ:

Ես ալ փըշոտ կ'ընտրեմ ճամբան
Կանգնելու նոր Գողգոթ մ'ինձի,
Ուր կայ ուրիշ սիրոյ խորան
Ուր ինձ Աստուած մը չարչարուի:

Միայն սըրտիս մէջ մըրըկաւէտ
Քու ողբերէդ հառաչ մը գիր.
Ինձի համար և ինձի հետ
Դու միայն եղիր, դու միայն եղիր: